

Florin Medeleț, *A doua Epocă a Fierului în Banat. Studii de arheologie și istorie*, Ediție îngrijită de Aurel Rustoiu, Andrei-Valentin Georgescu și Adrian Cătălin Căsălean, Cluj-Napoca, ed. Mega, 2022, 340 p., 104 Pl.

În jurul tezei de doctorat la care Florin Medeleț a lucrat pe parcursul mai multor decenii, s-a „țesut” pe parcursul timpului o adevărată mitologie. Student fiind, auzeam și eu colegii mai mari povestind despre mii de pagini redactate, despre numeroase informații adunate într-o lucrare care nu avea sfârșit. Se spunea că lucrarea viza un interval de timp foarte întins, din Preistorie până în Evul Mediu. Iar atunci când am ajuns să îl cunosc, m-a cucerit cu enciclopedismului său, care justifica într-o bună măsură abordarea unei tematici atât de complexe. Cu puțin timp în urmă, Aurel Rustoiu și colaboratorii săi, Andrei-Valentin Georgescu și Adrian Cătălin Căsălean, au editat o parte importantă a manuscrisului despre care s-a tot vorbit.

Volumul, apărut la prestigioasa editură Mega din Cluj-Napoca, reprezintă un eveniment editorial pentru literatura arheologică românească și nu numai.

Deschizând volumul, atenția cititorului este atrasă de omagiul adus de autor celor cinci coordonatori ai lucrării de doctorat: prof. univ dr. doc. Kurt Horedt, acad. prof. univ. dr. doc. Emil Condurachi, dr. Ion Horațiu Crișan, acad. prof. univ. dr. Mircea Petrescu-Dâmbovița și prof univ. dr. Ioan Glodariu. Cu toții au reprezentat, prin opera lor, repere ale istoriografiei românești pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului XX.

În primele pagini, Aurel Rustoiu ne oferă o imagine concisă a vieții și activității autorului, sub titlul *Studiu introductiv. Florin Medeleț și arheologia Banatului* (p. 11–31). Sunt marcate aspecte diverse ale personalității savantului și omului, ilustrate și printr-o serie de fotografii care surprind momente reprezentative ale activității sale. Este subliniată *Formarea și activitatea profesională* (p. 11–17), *Activitatea arheologică* (p. 17–21) și *Contribuțiile arheologice și istorice* (p. 21–22). Tot în aceste rânduri este conturat cadrul în care urma să se înscrie *Teza de doctorat în contextul cercetărilor de arheologie și istorie a Banatului* (p. 22–24). Rândurile sunt scrise din perspectiva discipolului care onorează memoria mentorului său.

În fapt, lucrarea pe care ne-o propune Florin Medeleț este o parte din planurile de cercetare și obiectivele științifice pe care le-au proiectat doi tineri cercetători din Banat, aflați la Viena, beneficiari ai unei burse Herder, între anii 1970 și 1971. Florin Medeleț și Gheorghe Lazarovici, cărora li se va adăuga, în anul 1975, și Marian Gumă au pus la cale să umple o parte dintre golurile identificate, cu privire la anumite perioade din evoluția unei zone bine delimitate din punct de vedere geografic, cultural și istoric. Într-o perioadă marcată de entuziasmul cercetării și-au propus să redacteze o serie de contribuții menite să surprindă evoluția comunităților pre- și proto-istorice în Banat. Astfel, Gheorghe Lazarovici s-a orientat către studiul neoliticului, Marian Gumă a abordat problemele primei epoci a fierului, iar mai apoi pe cele ale epocii bronzului, iar lui Florin Medeleț i-a revenit sarcina să sintetizeze cea de-a doua epocă a fierului. În acest fel trebuie înțeleasă alegerea temei de cercetare pentru lucrarea care urma să îi aducă titlul de doctor.

„Școala” de arheologie Florin Medeleț (p. 24–26), așa cum o numește Aurel Rustoiu, a reprezentat un adevărat „creuzet” în care s-au format deprinderile și mai ales pasiunea pentru arheologie și istorie în rândul multor tineri. Și nu în ultimul rând, *Activitatea literară și publicistică* (p. 26–80) completează imaginea complexă a omului și savantului timișorean.

Bibliografia (p. 28–31) plasată la final de capitol reprezintă un instrument util pentru cei care doresc să exploreze mai în amănunt viața și opera lui Florin Medeleț.

Provocările cărora le-au făcut față editorii sunt consemnate în capitolul intitulat *Teza de doctorat a lui Florin Medeleț și destinul ei. Notă asupra ediției* (p. 33–42). Textul, semnat de această dată de cei trei editori, evocă în primele rânduri istoricul stagiului doctoral al autorului, care s-a întins pe o perioadă de două decenii, de la sfârșitul anilor 70, până la sfârșitul deceniului 10 al secolului trecut. Editorii înregistrează „cca trei decenii” (p. 33), însă este probabil rezultatul unei greșeli scăpate involuntar.

Tot aici este și locul în care este demontată o parte din legenda despre care am amintit anterior, cu privire la detaliile lucrării. Aflăm că tema lucrării a fost *Epoca Latène în Banat*, vizând așadar un interval cronologic mult mai restrâns și manifestări culturale și istorice bine definite. Din păcate, așa cum remarcă și editorii (p. 33), demersul istoriografic nu a fost finalizat, iar teza nu a fost susținută public. În acest context este formulată firească întrebarea: *Ce s-a realizat și ce s-a păstrat din acest vast proiect?* (p. 34–42). Iar răspunsul este că a fost redactat *Cuvântul înainte*, capitolul introductiv, referitor la geografia, paleoclima și hidronimia Banatului, și *Concluziile*. În același timp, au fost redactate anexele lucrării, însă *Repertoriul arheologic* nu a fost finalizat. Din acest motiv editorii au selectat spre publicare numai unele dintre articolele care compun acest capitol. Așa cum mărturisesc chiar ei, pe cele „care constituiau sinteze pe diferite probleme și care reflectă concepția istorică a lui Florin Medeleț”. Trebuie să consemnăm, așa cum remarcă și editorii, că unele dintre capitolele proiectate nu au fost scrise deloc (p. 34).

Bibliografia, elaborată sub forma unui sistem complex de fișe redactate de mână, a reprezentat o provocare pentru recuperarea și transpunerea titlurilor în format electronic, după cum subliniază editorii (p. 35).

Încă din acest moment al prezentării volumului, ne este atrasă atenția că lucrarea se înscrie în seria unor contribuții care „reflectă viziunea istoriografiei românești din anii 1970–90 asupra pre- și proto-istoriei” (p. 34). Precizarea este firească în contextul în care interpretarea surselor istorice a suferit modificări pe fondul abordărilor din perspectiva antropologiei culturale și a cercetărilor interdisciplinare. Tot așa cum editorii mărturisesc, părțile din repertoriu care au fost selectate pentru a fi publicate au fost organizate în funcție de teme, reflectând evoluția istorică a zonei. Iar titlurile capitolelor au fost formulate de editori (p. 37).

În anul 1998, Florin Medeleț a redactat un *Cuvânt înainte*, considerând că lucrarea va fi finalizată într-un orizont de timp previzibil. Pe parcursul acestui text, cititorul se familiarizează cu structura cărții, motiv pentru care editorii nu au ezitat să îl includă în volum (p. 43–45). Utile pentru cititor sunt și cele *Câteva precizări și lămuriri ale autorului* (p. 47–48).

O primă parte, considerată a avea o mare importanță în economia lucrării, are ca subiect *Considerații geografice și condiții naturale. Specificul geomorfologic și hidroclimatic al Banatului* (p. 48–54). În legătură cu acest capitol, despre care aflăm că nu a fost finalizat (p. 34), legendele urbane care circulau în mediul științific și printre studenți, în anii 90, menționau că este monumental. Se spunea că au fost redactate mai mult de 1.000 de pagini și că subiectul era tratat foarte amănunțit.

În cel de-al doilea capitol, intitulat *Modele culturale în Banat în sec. IV a. Chr. și conexiunile cu spațiile învecinate oglindite în riturile și ritualurile funerare* (p. 55–59), editorii au grupat două dintre „vocile” repertoriului. Este vorba despre cele având ca subiect *Mormântul cu coif de la Cuptoare*, jud. Caraș-Severin (p. 55–58), și *Mormântul de incinerare în urnă de la Timișoara-Cioreni* (p. 59).

Ceva mai extins este cel de-al treilea capitol, cel referitor la *Colonizarea celtică și descoperirile funerare Latène din Banat* (p. 61–74). Însă în legătură cu această categorie de descoperiri, încă din primele pagini, editorii au precizat că descoperirile aparținând necropolei de la Remetea Mare vor reprezenta subiectul unei publicații separate, așa după cum și-a exprimat dorința chiar

autorul (p. 37–40). Pentru a ilustra subiectul acestui capitol, au fost, deci, selectate următoarele articole: *Necropola Latène de la Aradul Nou* (p. 61–65), *Necropola Latène de la Kiszombor* (p. 65–70), *Necropola Latène de la Cherestur* (com. Beba Veche, jud. Timiș) (p. 70–71) și *Vasul ornamentat antropomorf de la Deta* (p. 71–74).

Alte trei categorii de descoperiri sunt grupate sub titlul *Așezări, elemente de habitat și manifestări rituale în sec. IV–III a. Chr.* (p. 75–89). Între acestea, *Așezarea indigenă de la Gornea* (jud. Caraș-Severin) este primul sit dintre cele descrise (p. 75–76). O altă „voce” extrasă din repertoriul descoperirilor are ca subiect *Așezarea de la Pavliš (Serbia) și câteva probleme de cronologie a Latène-ului în Banat* (p. 76–78). Iar mai apoi *Așezări și complexe rituale la Iaz* (com. Obreja, jud. Caraș-Severin) (p. 79–81), *Descoperiri dacice și celtice la Dubovac (Serbia)* (p. 81–8) și *Locuiri și manifestări rituale în peșterile de la Iabalcea* (com. Carașova, jud. Caraș-Severin) (p. 83–89) care completează acest capitol.

Unul dintre cele mai consistente capitole are ca obiect ultimele secole ale evoluției celei de-a doua epoci a fierului. Astfel, a cincea temă identificată de editori a primit titlul *Orizontul dacic. Cetăți, așezări fortificate și habitate rurale dacice din Banat* (p. 91–122). Iar dintre subiectele selectate, ansamblului arheologic de la Divici i-a fost acordată o mare atenție: *Așezarea și fortificația dacică de la Divici* (p. 91–112). În fapt, aproape toate siturile prezentate în acest capitol sunt localizate pe malul Dunării: *Așezarea fortificată de la Liubcova – Stenca* (p. 112–118), *Descoperirile dacice de la Pescari* (p. 118–120). Doar *Așezarea de la Deta- „Cărămidării”* (p. 120–122) și *Descoperirile de la Remetea Mare – Gomila lui Gabor* provin din alte zone (p. 120). Se poate remarca și faptul că ultimele două dintre siturile prezentate sunt tratate mai sumar, în comparație cu primele.

Imagina generală asupra manifestărilor culturale ale comunităților din intervalul cronologic respectiv este completată cu *Descoperiri funerare reprezentative pentru orizontul Latène-ului târziu din Banat* (p. 123–130). Două astfel de descoperiri: *Mormântul de tip Padea-Panaghiurski-Kolonii de la Ogradena* (p. 123–128) și *Mormintele scordisce de la Ostrovo (Serbia)* (p. 128–130) au fost alese pentru a ilustra capitolul.

Cel de-al șaptelea capitol are în vedere *Tezaur de podoabe de argint scordisce și dacice din Banat* (p. 131–145). Cele două astfel de ansambluri prezentate, *Tezaurul de podoabe scordisce de la Kovin* (Serbia) (p. 131–137) și *Tezaurul de podoabe de argint dacice de la Remetea Mare* (p. 137–145), sunt reprezentative pentru aria geografică investigată de Florin Medeleț. În plus, prilejul este folosit și pentru a analiza meșteșugul lucrării podoabelor din metale prețioase sau din bronz. Sunt menționate și alte obiecte care nu au ajuns să fie descrise în repertoriul descoperirilor de către cercetătorul timișorean (în acest sens vezi și nota 95, p. 137).

Între evenimentele istorice reprezentative care au marcat istoria comunităților nord-dunărene la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului s-au numărat conflictele dintre daci și romani, finalizate cu cele două campanii ale lui Traian. Dintr-o astfel de perspectivă, evenimentele nu puteau să lipsească nici din preocupările lui Florin Medeleț. În acest cadru sunt plasate considerațiile cuprinse sub titlul *Câteva probleme privind sfârșitul regatului dac și pătrunderea romană în zona Dunării bănățene* (p. 147–152). „Vocea” selectată de autori are în vedere descoperirile de pe teritoriul Orșovei de azi, unde în Antichitate era localizată Dierna. Cele care au avut ca subiect Banatska Palanska și Berzobis și care cuprindeau idei asemănătoare cu cea despre Dierna nu au fost incluse în acest volum (a se vedea nota 99, p. 147–148).

Capitolul *Concluzii* (p. 153–157) se numără printre cele redactate de autor, chiar înainte de a finaliza repertoriul și alte segmente ale lucrării (p. 34). Textul reprezintă o sinteză a imaginii cultural-istorice a Banatului în epoca Latène, pe baza interpretării materialelor arheologice și a surselor literare. Și în același timp, reflectă viziunea istoriografiei românești din ultimele trei decenii ale secolului XX.

În privința rezumatului (*Summary*, p. 159–161) în limba engleză redactat de

Andrei-Valentin Georgescu, credem că ar fi fost util să fie ceva mai extins. Însă, chiar și în acest fel, reușește să stârnească interesul cititorilor.

Bibliografia la care a făcut referire autorul pe parcursul lucrării (p. 163–204), precum și *Bibliografia notelor critice de subsol*, redactate de editori (p. 205–211), reprezintă instrumente utile pentru cititorii care doresc să aprofundeze problema. Iar lista cuprinzând *Abrevieri bibliografice* (p. 213–214) este un ghid necesar.

Lista ilustrațiilor (p. 214–223), întocmită chiar de către autor, așa cum menționează editorii (p. 35), conține o serie de detalii care ar fi încărcat nejustificat spațiul destinat planșelor. Din acest motiv a fost publicată ca o anexă. Explicațiile au fost traduse și în limba engleză de către același autor (p. 225–234), tocmai datorită importanței în economia lucrării.

În sfârșit, cele 104 planșe, reprezentând în cea mai mare parte materiale arheologice, desenate, care ilustrează textul publicat, ocupă ultima parte a cărții. Selectarea, scanarea și prelucrarea grafică a lor au reprezentat, de asemenea, un efort depus de editori.

Volumul pe care îl prezentăm reprezintă o restituire necesară pentru toți cei care l-au așteptat pe parcursul mai multor decenii. Este o carte care a fost așteptată multă vreme și care, cel puțin pentru generația din care fac parte, a reprezentat o legendă. Odată apărută, putem să remarcăm că aduce în fața cititorilor materiale inedite prezentate și interpretate în contexte cultural-istorice, conform concepției istorice a lui Florin Mededeș.

Trebuie subliniat și faptul că reprezintă un demers important pentru arheologia Banatului, a Europei centrale și în general a nordului Balcanilor. În același timp, nu trebuie să fie micșorată nici importanța istoriografică a apariției acestei lucrări, din perspectiva cercetării evoluției scrisului istoric. Așa cum a fost editată, lucrarea sintetizează viziunea istoriografiei românești din ultimele decenii ale secolului XX asupra pre- și proto-istoriei uneia dintre provinciile care alcătuiesc România.

Iosif Vasile Ferencz

Ion Horațiu Crișan, Florin Medeleț, Ioan Andrițoiu, *Cetatea dacică de la Cugir* Vol. 1. *Arhiva săpăturilor arheologice (1997–1991)*, Aurel Rustoiu, Adrian Cătălin Căsălean, Andrei-Valentin Georgescu (eds.), Cluj-Napoca, 2020, 403 p., Mega Publishing House, ISBN 978–606-020–173–1.

The study represents a posthumous edited volume that has as a subject the discoveries made in the Second Iron Age fortress at Cugir. The editors of the study, Aurel Rustoiu, Adrian Cătălin Căsălean and Andrei-Valentin Georgescu, published the journal of the archaeological campaigns once conducted on this site. This document is of great importance because it contains detailed, mostly unpublished, information regarding the archaeological campaigns conducted by Ion Horațiu Crișan, Florin Medeleț, and Ioan Andrițoiu between 1977 and 1991 within the fortress.

The authors of the journal are well-known figures in Romanian archaeological historiography. The first two researchers, I. H. Crișan and F. Medeleț were specialised in the Iron Age period, while I. Andrițoiu, in contrast to his colleagues, focused on the Bronze Age. He was included in the research team from Cugir to clarify the earlier habitation periods of *Dealul Cetății*, the hill on which the fortress is located. Regarding the editors of the volume, they have related research interests, all of them being specialised in Iron Age archaeology. Dr. A. Rustoiu, one of the editors, has a strong connection to the subject of the study, being one of the participants of the archaeological campaigns at Cugir, as a high school student.

The volume consists of an introduction, a chapter discussing the history of research, the journal, two summaries, and plates. The study is written in Romanian, but it also possesses a summary in English.

The first chapter, written by A. Rustoiu, represents an introduction that contains the history of research, motivation for this volume, and data about the three main authors of the journal, I.H. Crișan, F. Medeleț and I. Andrițoiu. While the reader might expect a scientific study introduction to be descriptive and monotone, in this case, the author has an accessible writing style and an engaging manner of presenting information. In this way, he manages to capture the social context in which the main „actors” of the site began their research from Cugir.

In the second chapter, A. Rustoiu has the duty of separating fiction from reality in a successful attempt to analyse the discoveries made before the systematic archaeological campaigns from Cugir. He uses archaeological reports and the journal, which contains oral reports of the locals regarding the discoveries they or their families made near the fortress. The analysis made by the researcher is correlated with the history of the fortress, each element being utilised for reconstructing the story of the fortress.

The third chapter emphasises the historical and archaeological importance of the journal, this document representing a collection of detailed reports of the campaigns conducted at the fortress at Cugir. Additionally, the chapter provides information on how the editors of the volume chose to reproduce this document, assuring the public that they only made minimal to no alterations to the text and plans.

The following chapter reproduces the majority of the journal. Here, it is noticeable that certain sections regarding the cemetery of the site were omitted because the editors plan to use them in another study dedicated exclusively to this subject. The journal is of much importance

because it reports in great detail the research strategy of the archaeologists, the discoveries made during the campaigns and their initial interpretation. Numerous drawings, plans and photographs of the archaeological contexts support the text. Furthermore, the document represents the only source of information regarding the artefacts unearthed within the fortress, given that most of the findings were unfortunately lost. This information provides support for dating, cultural attribution, and functionality of the habitation elements discovered within the fortress. According to this document, a significant concern of the researchers was the chronology and stratigraphy of the site, the fortification system, and the organization of the human habitat. Additionally, there is evident interest in the territory surrounding the fortress, the journal recording the oral reports mentioned earlier and details about the attempts of the archaeological collective to discover other related sites in the region through archaeological surveys.

In conclusion, the publication of this study was essential for completing the archaeological understanding of the Iron Age sites from the Carpathian Basin. The editors have effectively contributed to filling a gap in archaeological literature, thereby paving the road to future investigations while also honouring the work of the team involved decades ago in this research.

Marina Musteață

Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir. Vol. 2. *Habitat și teritoriu*, Cluj-Napoca, 2020, 113 p., Mega Publishing House, ISBN 978-606-020-172-4.

Adrian Cătălin Căsălean is a young researcher who completed his bachelor's and master's studies at „Babeș-Bolyai” University in Cluj-Napoca in 2018 and is currently a PhD student at the same university. Additionally, he works as an archaeologist at Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva. His research interests concern the Second Iron Age from Transylvania, with particular attention to glass artefacts from the same period. One subject that has captivated his attention is the Iron Age Fortress from Cugir. He is one of the three editors of the first monographic study dedicated to this archaeological site and also the author of the second one, referring to the habitat and the territory of this fortress.

The study has two research objectives. Firstly, A. C. Căsălean aims to describe the organization of Iron Age human communities in the natural environment provided by the valley of Cugir. The second objective is to identify the particularities regarding the human communities at Cugir, based on the relations observed between the internal organization of the fortress and the hinterland, as well as the evolution over time of elements within the human habitat. To achieve these goals, A. C. Căsălean analyses the stratigraphy and chronology of the site using records of the archaeological campaigns conducted at the Cugir fortress between 1977 and 1991. This information is placed in a broader framework provided by other similar sites dating back to the Second Iron Age. The study is dedicated to the academic world, containing specialised terms and technical descriptions which can distract the untrained eye of the general public. However, the specialised terms of the speech are explained and the researcher's conclusions are defined by clarity, encouraging history enthusiasts to connect with this archaeological site and its past inhabitants. The volume is written in Romanian and has a summary in English. It has a logical main structure composed of nine chapters, a summary, a bibliography, and a catalogue of the archaeological complexes.

The first three chapters introduce the reader to the subject of the study and the historiographic background of the fortress. Before any analysis, A. C. Căsălean clarifies his methodology and several terminological aspects, including the terms used for classifying dwellings discovered at Dealul Cetății, the meanings of environment, territory, landscape, and ancillary settlement. Additionally, he defines the type of settlement under analysis as a fortress.

The analysis begins in the 6th chapter with a comprehensive description of the landscape, with special attention to how this natural aspect influenced the activities of the Iron Age communities. In the same chapter, A. C. Căsălean follows 17 archaeological points distributed in the valley of Cugir, identifying agricultural communities in the hinterland, the ancillary settlement of the fortress, and probably a fortified observation point on Dealul Chiciura.

The 7th chapter analyses the internal organization of the fortress during its first and second stages of habitation, according to the stratigraphy of the site. This analysis highlights the changes in fortification and habitat elements, such as walls, dwellings, pits, warming installations, etc. These aspects are examined in terms of stratigraphy, localisation, construction technique, and inventory.

The 8th chapter discusses the relationships between the fortress and the settlements near the walls and in the hinterland. The researcher observes that all these communities were

interdependent, their relations being influenced by the topography of the valley of Cugir and the social personas of the people. Therefore, based on archaeological discoveries, the elites of the community and their entourage are presumed to have lived in the fortress. Between them, probably also the presence of a craftsman can be speculated. The ancillary settlement had a manufacturing role, providing pottery goods for the fortress, and the hinterland communities probably worked in agriculture and animal husbandry. Given the topography of the terrain, the inhabitants of the fortress required food and water supplies, which were probably provided by those living in the hinterland. Similarly, the fortress and its ancillary settlement likely provided manufactured goods to the rural settlements. The central role of the fortress can be also assumed by the projects undertaken by the community during the second phase of habitation of the fortress, such as the construction of a building with an apse, a new wall and a *tower-house* near the second entrance.

In the conclusions of the study, the author focuses on the chronology of the site. He dates the first habitation period between the second half of the 2nd century BC and the middle of the 1st century BC. The second period, which marks a reorganisation of the internal habitat, is dated between the middle of the 1st century BC and the first half of the 2nd century AD, in the period of the Roman wars. The conclusions of this study are based on the information regarding the artefacts discovered in the fortress and the chronology of similar sites, which mark similar stages of evolution, likely influenced by the same social, economic or political factors.

The catalogue of the archaeological complexes records all the habitation and fortification elements used in the study. Their description differs according to their type and the information provided by the journal of the archaeological campaigns.

This monographic study not only fulfils the objectives set by the author but also exceeds them. A. C. Cășălean adheres to a method that utilises the natural environment and organizational aspects of human habitat to uncover the logic behind the actions of a past less known community. He provides an extensive description of the Iron Age human habitats at Cugir, emphasising the unique characteristics of this community, also contributing to the clarification of the chronology and evolution of this site.

Marina Musteață

Martin Rill, Răzvan Mateescu (eds.), *O (ne)obișnuită așezare. Cercetările arheologice de la Șura Mică – Râșloave*. Autori: Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, Thomas Nögler, Iuliu Paul, Martin Rill, Liliana Daniela Mateescu-Suciu, Raluca Maria Teodorescu, Claudia Urduzia, Adrian Georgescu, Nica Ciubotaru, Cătălin Cristescu, Diana Bindea, Răzvan Mateescu. Cluj-Napoca, Editura Mega, 178 p. (planșe și figuri în text) + Pl. A-E. ISBN 978-606-020-646-0

Arheologia habitatelor rurale de la noi, destul de sumar reprezentată pentru anumite perioade, cum este cea a celei de a doua vârstă a fierului, s-a îmbogățit de curând cu încă un volum. El a fost publicat cu sprijinul financiar al comunei Șura Mică cu ocazia aniversării a 700 de ani de atestare documentară. Editorii acestuia au optat pentru un titlu (ne)obișnuit. Răzvan Mateescu, căruia i se datorează această alegere, ne lămurește în argumentul cărții (p. 7) că titlul (ne)obișnuit i-a fost inspirat de un articol publicat de profesorul clujean, în urmă cu ceva timp (*Un neobișnuit cuptor de ars ceramică de la Șura Mică*), dar și că „diferitele așezări de acolo [au] caracteristici care permit considerarea lor drept obișnuite...dar și unele particulare, care relevă aspectul lor neobișnuit”. În realitate însă, așezările și descoperirile funerare de la Șura Mică sunt cât se poate de firești, analogiile fiind suficient de numeroase pentru toate acestea¹. De altfel, chiar și cuptorul „neobișnuit” publicat de Ioan Glodariu și reluat în această carte s-a dovedit ulterior a fi unul „obișnuit”, comun în spațiul „dacic”². Tocmai de aceea, titlul acestei cărți mi se pare nepotrivit. *Cercetările arheologice de la Șura Mică – Râșloave* ar fi fost suficient, reflectând exact conținutul volumului.

De asemenea, formatul cărții, care este unul de catalog de expoziție, nu constituie o alegere fericită. Pentru o monografie arheologică, ca cea de față, ar fi fost mai practic și mai util formatul B5, așa cum se publicau astfel de lucrări în anii 1970–80 (inclusiv monografiile arheologice semnate de I. Glodariu), sau A4, așa cum se publică după 1990. Un astfel de format permite o aranjare în pagină a ilustrației (desene, planuri, documentație foto etc.) mai ușor de urmărit de către cititori, iar detaliile precizate în legendele unora dintre figuri (planuri generale, planuri de complexe etc.) ar fi mult mai clare și vizibile (vezi de exemplu fig. 1, p. 21, planul săpăturilor pe care nu se disting complexe arheologice din fiecare epocă, deși ele sunt explicate în legenda figurii).

În ceea ce privește autorii, aceștia, în număr de 13, sunt enumerați pe pagina destinată informațiilor editoriale tehnice (p. 4). Primii cinci autori sunt cei care au realizat săpăturile arheologice de la Șura Mică în anii 1976–1983, colectivul fiind condus de către I. Glodariu. Din păcate, cu excepția lui Martin Rill, ei au trecut în neființă înainte de a reuși să publice vestigiile scoase la lumină, lăsând în urmă un bogat material arheologic aflat astăzi la muzeele din Sibiu și Cluj. Restul autorilor sunt cei care au redactat cartea de față. Din păcate însă, ei nu sunt menționați și la cuprinsul cărții, ca autori ai diverselor capitole pe care le-au redactat, fapt care constituie o scăpare destul de neplăcută (și lipsită de politețe față de cei care au scris cartea) din partea editorilor. Din fericire însă, autorii pot fi identificați în text, la sfârșitul fiecărui capitol.

¹ Pentru așezările rurale „dacice” și „daco-romane” din spațiul intracarpatic a se vedea spre exemplu GLODARIU 1981; pentru gropi cu schelete umane descoperite în așezări SÎRBU 1993.

² MATEI 2007.

Primul capitol se referă la *cadrul geografic și istoricul cercetărilor* (p. 9–18) și este redactat de A. Georgescu, M. Rill, C. Urduzia. Este fixat locul siturilor arheologice de la Șura Mică, acestea fiind situate în apropierea zăcămintelor de sare de la Ocna Sibiului. În ceea ce privește istoricul cercetărilor, autorii trec în revistă descoperirile făcute înainte de începerea săpăturilor. Printre ele se numără o stelă funerară romană, reutilizată în biserica din localitate ca piatră de mormânt pentru un paroh evanghelic care a activat aici între 1580–1587. Ne aflăm în perioada târzie a Renașterii, când în Transilvania se constată reutilizarea unor astfel de monumente romane, fie ca pietre funerare, fie ca ornamente în cadrul unor construcții religioase sau civile. Astfel de exemple sunt cunoscute atât pentru perioada respectivă, cât și pentru vremurile ulterioare³. Monumentul de la Șura Mică este însă important mai ales pentru faptul că ne indică, prin numele defunctei inscripționat pe piatră, Iulia Magiona, că această zonă a fost colonizată cu grupuri venite din aria norico-panonică. Numele este celtic. Autorii îl consideră (conform unei informații provenite de la I. Glodariu!) „norico-panonic”, ceea ce înseamnă însă același lucru, cele două provincii romane fiind locuite de triburi „celtice” romanizate după includerea lor în cadrul Imperiului roman⁴. Mai exact, Iulia Magiona făcea parte dintr-o familie noricană „provenită probabil din teritoriul orașului Virunum, după cum indică răspândirea cognomenului celtic pe care îl poartă”⁵.

Piese de bronz din fig. 10, aparțin epocii romane și nu primei vârste a fierului (Ha. C, sec. VII a. Chr.), cum afirmă autorii (p. 13).

Capitolul al doilea (*Așezările preistorice*, p. 19–53) este redactat de R. M. Teodorescu și A. Georgescu. Autorii prezintă așezarea aparținând culturii Coțofeni, analizând complexele de locuire și ceramica, un catalog al descoperirilor, deosebit de util, însoțind prezentarea.

Capitolul al treilea, *Așezarea de epocă dacică* (p. 54–109), ocupă spațiul cel mai larg, fiind împărțit în cinci sub-capitole.

Primul sub capitol (III a.) se referă la *locuințele* așezării de la sfârșitul epocii fierului și este semnat de L. D. Mateescu-Suciu (p. 54–65). În total au fost descoperite 13 locuințe (12 adâncite în pământ și una de suprafață), dar în planul așezării (fig. 1 – p. 55) apar doar șapte. Chiar și așa se poate observa că ele sunt împrăștiate în plan, fără a se putea sesiza vreo intenție de organizare internă a spațiului locuit. Unele dintre locuințe au fost prevăzute cu gropi de provizii în interior, în timp ce vetrele de foc sunt rare. Una dintre locuințele adâncite, B 16, din păcate deranjată de o locuință medievală, avea în interior un cuptor menajer de la care s-a păstrat doar vatra. În marginea locuinței se afla cuptorul de ars ceramică pe care l-am mai pomenit la început. Nu e clar dacă acest cuptor a funcționat simultan cu locuința sau dacă el a fost anterior acestuia. În ceea ce mă privește, înclin să cred, la fel ca și C. Cristescu (p. 76, în aceeași carte), că acest cuptor ceramic aparținea unui atelier care a funcționat anterior. Cuptorul menajer din interiorul locuinței cu pricina este plasat prea aproape de cuptorul ceramic pentru ca ele să fi fost utilizate concomitent.

Următorul sub-capitol (III b.) este intitulat *Gropi pentru păstrarea proviziilor și/sau cu alte destinații* (p. 66–75) și aparține lui R. Mateescu. La Șura Mică au fost descoperite nu mai puțin de 160 de gropi pe o suprafață de cca 3000 m.p. La fel ca în alte așezări „dacice” din perioada sec. II a. Chr. – I p. Chr., numărul lor este foarte mare. Tocmai de aceea, R. Mateescu este nevoit să exemplifice principalele tipurile de gropi doar prin câteva complexe reprezentative, dar care sunt relevante pentru întreaga așezare. Autorul acestui capitol, la fel ca I. Glodariu anterior, explică numărul mare de gropi prin faptul că acestea, având rol de depozitare, erau utilizate o perioadă scurtă de timp (1–2 ani), după care erau dezafectate fiind transformate în

³ Vezi de exemplu WOLLMANN 2001. Pentru istoria epigrafiei din Dacia vezi RUSSU 1975. Numeroase alte exemple în IDR III/1.

⁴ HUSAR 1999.

⁵ HUSAR 1999, 59.

gropi de gunoi, pentru stocare fiind practicate altele în apropiere. Într-adevăr, unele dintre aceste gropi au fost lutuite în interior, altele prezintă urme de căptușeli din împletituri de nuiele, toate acestea demonstrând amenajarea lor pentru depozitarea unor cantități de cereale. Alte gropi însă, având un inventar mai bogat de vase ceramice (întregibile sau aproape întregibile, într-un caz fiind prezentă și o râșniță) ar trebui analizate poate și din altă perspectivă funcțională, cum ar fi de exemplu depunerea unor resturi provenite de la banchete colective (?).

În continuare, R. Mateescu prezintă cinci gropi din așezare care conțineau schelete umane și de animale. Una dintre gropile cu schelete umane conținea un inhumat cărui îi lipsea brațul stâng. În groapă, lângă craniu se afla o pafta de centură din fier cu placă de bronz ornamentată, de tip La Tène târziu. O altă groapă conținea două schelete umane, unul dezmembrat. În ceea ce privește cele trei gropi care conțineau schelete de animale, în două dintre ele au fost aflați mânji și într-una se aflau două schelete și două cranii de câine. Alte trei gropi conțineau cranii de câine. Prin urmare, iată cum cele „cinci” gropi cu inhumări de oameni și animale, până la finalul sub-capitolului au devenit *opt!*

În legătură cu gropile cu inhumări umane ar mai trebui adăugate și informațiile privind analiza antropologică, pe care autorul (autorii) nu le menționează, deși erau publicate de multă vreme. Astfel, scheletul din prima groapă menționată aparținea unui bărbat de 35–40 de ani, cu o înălțime de 1,59 m, care a practicat călăria. Celelalte două schelete aparțineau unui tânăr de 15–17 ani (cel din centrul gropii) și unui matur de 25–30 de ani (cel din marginea gropii), acesta fiind un individ reînhumat⁶.

Sub-capitolul *III c. Ceramica de epocă dacică* (p. 76–91) este scris de Cătălin Cristescu. Acesta se referă mai întâi la cuptorul de ars ceramica, apoi la principalele tipuri de vase reprezentate de ceramica de bucătărie, de stocat și de serviciul de masă. Din păcate categoriile ceramice sunt ilustrate sumar, iar o serie de tipuri nu sunt reprezentate prin exemple grafice, unele dintre ele, cum sunt fragmentele ceramice „celtice” sau o „zornăitoare” fiind de interes mai larg.

Sub-capitolul *III d. Piese de vestimentație și de podoabă* (p. 92–100) este semnat de Nica Ciubotaru, o tânără doctorandă, deja cu contribuții notabile în studiul fibulelor din Dacia pre-romană⁷. Analizând cele șase fibule descoperite în așezarea dacică, ea o încadrează corect pe prima dintre acestea în tipul Mötschwil din LT C2 (p. 92–93, fig. 1), corectând astfel determinarea greșită făcută de mine în urmă cu aproape 20 de ani⁸. Următoarele patru fibule descoperite (una cu port-agrafa în formă de cadru, trei filiforme) aparțin mai ales secolului I a. Chr. Este posibil ca fibula din fig. 3/d să constituie un exemplar cu construcție de tip LT mijlociu, dar care cronologic ar putea fi încadrată în LT D1. În sfârșit, așa cum remarcă și autoarea, fibula cu genunchi din bronz aparține așezării de epocă provincială romană.

Printre piesele de podoabă se numără și un fragment de brățară de sticlă abastră. Fotografia din fig. 5 sugerează că e o piesă de tip Haevernick-Venclová 6b⁹, datat de regulă în LT C1, dar având în vedere contextul, piesa de la Șura Mică nu poate fi mai timpurie de LT C2.

În sfârșit, paftaua de tip La Tène târziu amintită mai sus și analizată pe larg și de Nica Ciubotaru, ea poate fi datată în sec. I a. Chr. și a fost depusă probabil împreună cu întreaga centură lângă bărbatul inhumat într-una din gropile așezării (vezi determinarea antropologică mai sus).

Ultimul sub-capitol consacrat materialelor din așezarea dacică are ca obiect analiza resturilor paleofaunistice: *III e. Determinări osteologice* (p. 101–109). Diana Bindea, autoarea analizelor remarcă faptul că fragmentele osteologice determinate aparțin, cu o singură excepție, animalelor domestice: capra, oaia, calul, vita, porcul și câinele. Dar, numărul oaselor analizate

⁶ GEORGESCU/GEORGESCU 1998.

⁷ Vezi de exemplu CIUBOTARU 2022.

⁸ RUSTOIU 1997, 33–35.

⁹ VENCLOVÁ 2016, 46–47.

este foarte mic (21 resturi determinate) comparativ cu aria așezării și de aceea nu se poate realiza o analiză statistică privind economia animalieră a comunității respective. Numărul mic de oase recuperate indică și faptul că ele nu au fost adunate de către cei care au săpat așezarea, ceea ce nu poate fi decât regretabil¹⁰.

Capitolul al patrulea este consacrat *așezării de epocă romană* (p. 110–116) și este semnat de Cătălin Cristescu. Analiza acestei așezări, importante din punct de vedere al relației dintre populația locală și coloniștii din Noricum, este din păcate sumară. Așezarea o suprapune parțial pe cea anterioară. Locuințele sunt adâncite și de suprafață, iar numărul gropilor este mult mai redus în comparație cu cele din perioada preromană. Un plan al așezării romane ar fi fost util. Prezentarea inventarului așezării, a ansamblurilor ceramice din locuințe și gropi, este de asemenea foarte sumară și nu ne putem da seama care este ponderea veselei indigene și în ce măsură anumite obiceiuri culinare se perpetuează din perioada preromană în cea romană. O atenție mai mare este acordată inventarelor ceramice descoperite în două morminte de incinerare aflate la 500 m de așezare. Ele par să aparțină coloniștilor din Noricum. Prezența unor tegule în poziție secundară în complexele medievale par să indice existența în apropiere a unei construcții mai impunătoare, poate ale unei villae romane nedescoperite încă.

Capitolul *V. Locuirea medievală* (p. 117–150), redactat de Claudia Urduzia, prezintă pe larg complexele de locuire și inventarele fiecăruia dintre ele. Așezarea se datează în sec. VIII, cel puțin unul dintre bordeie aparținând însă sec. XI–XII.

Lucrarea mai cuprinde *abrevieri* (p. 151), *bibliografie* (p. 152–163), o *listă a elevilor participanți la săpăturile arheologice de la Șura Mică – Rășloave din anii 1976–1982* (p. 164–167), precum și un *album de șantier* (p. 168–177) cu imagini din timpul săpăturilor și cu participanții (arheologi, profesori, elevi), care este deosebit de inspirat, el reînviind ceva din atmosfera acelor ani.

Concluzionând, publicarea după mai bine de patru decenii a rezultatelor săpăturilor arheologice de la Șura Mică constituie o restituire cât se poate de utilă. Chiar dacă anumite perioade sunt reprezentate mai slab din punct de vedere al prelucrării complexelor arheologice și a inventarelor lor, ele contribuie totuși la conturarea unei imagini generale asupra evoluției așezărilor din punctul Rășloave. Aria respectivă a fost ocupată în mai multe perioade. Cu toate acestea, doar în perioada dacică și în cea provincială romană este posibil să avem de-a face cu o continuitate de locuire în care populația indigenă să conviețuiască alături de coloniștii veniți din Noricum și care s-au așezat în aceeași zonă. Desigur această idee mai trebuie verificată prin publicarea complexelor din epoca romană și a inventarelor lor.

Aurel Rustoiu

BIBLIOGRAFIE

CIUBOTARU 2022

N. CIUBOTARU, Late Iron Age brooches presumably discovered in the Dacian fortress from Tilișca (Sibiu County). *Ephemeris Napocensis* 32, 2022, 193–216.

EL SUSI 1996

G. EL SUSI, Fauna din așezarea dacică de la Sighișoara-Wietenberg (jud. Mureș). *Acta Musei Napocensis* 33.1, 1996, 511–524.

¹⁰ O analiză comparativă a speciilor de animale domestice din așezările dacice contemporane celei de la Șura Mică, la EL SUSI 1996.

GEORGESCU/GEORGESCU 1998

L. GEORGESCU/L.-M. GEORGESCU, Human sacrifice?. In: P. Roman, S. Diamandi, M. Alexianu (eds.), *The Thracian world of the crossroads of civilisations*, vol. II (București 1998), 587–598.

GLODARIU 1981

I. GLODARIU, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic* (București 1981).

HUSAR 1999

A. HUSAR, *Celți și germani în Dacia romană* (Cluj-Napoca 1999).

IDR III/1

Inscripțiile Daciei Romane, vol. III, ed. I. I. Russu (București 1977).

MATEI 2007

S. MATEI, The morphology and typology of kilns for firing ceramic in the Geto-Dacian classical period (2nd century BC – 1st century AD). *Istros* 14, 2007, 279–296.

RUSSU 1975

I. I. RUSSU, Însemnătatea și dezvoltarea epigrafiei în Dacia. In: IDR I (București 1975), 33–63.

RUSTOIU 1997

A. RUSTOIU, *Fibulele din Dacia preromană* (București 1997).

SÎRBU 1993

V. SÎRBU, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor* (Galați 1993).

VENCLOVÁ 2016

N. VENCLOVÁ, Němčice and Staré Hradisko. Iron Age glass and glass-working in Central Europe (Praha 2016).

WOLLMANN 2001

V. WOLLMANN, O inscripție romană inedită de la Roșia Montană. In: C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (eds.), *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata* (Zalău 2001), 447–454.

